

УДК 821.111(73)По-32

Шерстюк Н.О.

Українська медична стоматологічна академія

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПРОСТОРУ В НОВЕЛІ «ЗОЛОТИЙ ЖУК» ЕДГАРА ПО

Анотація. У статті аналізуються особливості часопростору в новелі «Золотий жук» американського письменника XIX століття Едгара Аллана По. Метою статті став усебічний аналіз особливостей хронотопу в новелі: простежено жанровий зміст, проаналізовано жанрові і стильові домінанти, основні мотиви. У жанрі короткої новели Е. По уславився своїми «логічними новелами», жанровими особливостями яких є опис дедукції героя, тонкий ґрунтовний аналіз, узагальнені логічні, математично точні міркування. Жанровою константою такого типу новел стає особистість, що веде розслідування, що характерно і для аналізованої новели. Е. По – родоначальник детективного жанру, який згодом став одним з центральних напрямків у світовій літературі.

Ключові слова: Е. По, «Золотий жук», мотив, хронотоп, час, простір, наратив, топос, стиль, домінанта, детектив.

Sherstiuk N.O.

Poltava Ukrainian Medical Stomatological Academy

**THE FEATURES OF THE CHRONOTOPE
OF THE SHORT STORY «THE GOLD-BUG» BY EDGAR POE**

Summary. The analysis of the function of the image of space and time in the short story «The Gold-Bug» by the American writer of the 19th century Edgar Allan Poe is provided in the article. The aim of this study was a comprehensive analysis of the features of the chronotope in the short story: genre content, genre and style dominant and the main motives are analyzed. He became famous for his «logical novels» in the short story genre, whose genre features include a long description of the deduction of the character, subtle in-depth analysis, generalized logical, mathematically accurate reasoning. One of the significant features of logical short stories is the person who conducts the investigation. E. Poe – the founder of the detective genre, which later became one of the central directions in the literature.

Keywords: Edgar Poe, motive, chronotope, time, space, narrative, topus, style, the dominant, detective.

Постановка проблеми. Едгар Алан По (Edgar Allan Poe (1809-1849)) є одним із представників американського романтизму, котрий нині вважається класиком світової літератури. Світове літературознавство вважає його зачинателем детективного жанру і першим американським письменником, що почав працювати у жанрі короткої новели. Його перу належать такі твори як: «Падіння дому Ашерів» (1839), «Провалля і маятник» (1842), «Чорний кіт» (1843), «Серце виказало» (1843), «Вбивство на вулиці Морґ» (1841), «Таємниці марі Роже» (1842), «Викрадений лист» (1844) та ін. Е.А. По був талановитим письменником, що був визнаним лише після смерті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники всебічно розглядали творчість митця (Сілверман К., Буранеллі В., Меєрс Дж., Дмитрієва Л., Павлова М., Уракова А. та ін.), однак багато питань ще потребують детального розгляду.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є глибокий аналіз новели Е. По «Золотий жук», аналіз часопростору, що передбачає окреслення стилевих та жанрових констант та домінант у творчості митця.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із значущих творів у доробку Е. По є новела «Золотий жук», що репрезентує цикл «логічних» новел. Загалом автор був майстром короткого оповідання, прагнув до стислості, проте не забував про змістовне наповнення, оскільки, за його словами, надто короткий твір не може справити глибоке і сильне враження: «без певної розтягнутості, без повторів основної ідеї душа рідко буває зворушена» [1, с. 4]. На думку письменника, новела має прочитуватися відразу, викликати зацікавленість із перших рядків і бути прочитаною «на одному диханні».

Виклад основного матеріалу дослідження. У сюжетні новелістики Е. По зчеплюються воедино художні шари твору, елементи яких взаємопов'язані між собою. Кожен елемент сюжету несе значне семантичне навантаження і слугує для здійснення авторського задуму та досягнення максимального емоційного ефекту. «Сила По у його методі, в його колосальній аналітичній здатності, в геніальній оцінці впливу на читача того чи іншого матеріалу» [1, с. 5]. Стилістика в новелах Е. По відіграє визначальну роль і є складним комплексом, що комбінується із загальною тональністю розповіді, емоційно забарвленої лексики, синтетизму твору та композиційної структури. Домінантним чинником новел митця є емоційність, яку автор проносить упродовж усього твору, і яка у фіналі репрезентується раптовим чином. Для творчості письменника нещасливий фінал є стилістичною константою.

Часопросторовий чинник у новелах Е. По детально виписаний і стає жанровою і стильовою особливістю автора. «Хронотоп відіграє значну роль у визначенні жанру твору, оскільки виступає як формотворчий чинник, що окреслює межі художнього світу» [3, с. 13]. Автор детально прописує час, намагається деталізувати простір, щоб переконати читача у реальності фантастичного та ймовірності ірреального. У цьому полягає реалізація оригінальності задуму письменника.

У «логічних» новелах зазвичай відсутня або майже відсутня зовнішня дія, передовсім відтворюються роздуми героя, в домінантну позицію виходить психологічний складник. Сюжет у такому типі новел прочитується у двох шарах – поверхневому і глибинному. Поверхневий шар – це вчинки героя, які привели до глибоких міркувань, до активації дедуктивного чинника у свідомості героя. А глибинний шар передбачає інтелектуальні роздуми персонажа, що виводять на поверхню фантастичні здогадки, які у фіналі є логічно правильними і виваженими. Глибинний шар – це інтелектуальна діяльність героя, автор розглядає її у подробицях і деталях, оголюючи процес мислення, його принципи. «Просторові шари між собою поєднані сюжетною та композиційною організацією твору, художнім задумом митця, системою мотивів і образів» [3, с. 14]. За таким принципом побудована і новела Е. По «Золотий жук», де головний герой є інтелектуальною особистістю, що яскраво проявляється у взаємопоєднанні різних часопросторових чинників.

Головний герой новели, Вільям Легран, у результаті випадковості та певних збігів стає власником тайнописного паперу про заховані скарби знаменитого пірата. Сюжет усієї новели підпорядковується інтелектуальним роздумам героя, що призведе до розшифрування криптограми.

У новелі автор детально виписує час і простір, які мають реальні риси. Домінантним у творі стає історичний хронотоп з детально прописаним часом і простором. Одним із просторових топосів оповідання є форг Маултрі (Fort Moultrie), де Е. По близько року служив у армії США (1827-1828 рр.) [1, с. 2]. У тексті вбачається примітка наратора щодо старого слуги Джупітера, котрий був «відпущений на волю»; рабство у США було скасоване у 1864 р., тому, можна припустити, що дія новели відбувається у середині XIX століття. Реально існував і капітан Кід, скарби якого протягом усієї оповіді шукав головний герой. Вільям Кід (бл. 1645-1701 рр.) – шотландець, капітан британського флоту, що з 1695 року став піратом. Арештований у Бостоні (США) і покараний на смерть у Лондоні. Капітан був надзвичайно жорстокою людиною, котрий заховав свої скарби у різних місцях атлантичного узбережжя, про що довгий час ходили легенди.

Автор детально зупиняється на реаліях американської дійсності, що допомагають йому створити враження автентичності подій. Так, із самого початку наратор дає характеристику герою: «He was of an ancient Huguenot family, and had once been wealthy; but a series of misfortunes had reduced him to want. To avoid the mortification consequent upon his disasters, he left New Orleans, the city of his forefathers, and took up his residence at Sullivan's Island, near Charleston, South Carolina» [6, с. 215].

Автор досить ємно, одним абзацем окреслює сутність персонажа, унаслідок чого ми дізнаємося, що предки головного героя походять зі знатного французького роду. Вони були гугенотами, яких Жан-Батист Кольбер описував як «найбільш ощадливих, трудящих та надзвичайно освічених» представників французького суспільства [5, с. 78]. Після кровопролитних протистоянь між католиками і протестантами, останні

змушені були шукати притулку в інших країнах. Державні діячі багатьох європейських держав запрошували гугенотів на свої землі, оскільки вони були надзвичайно працьовитими та замощними, що сприяло розвитку економіки тих держав, куди переселялися вихідці із Франції. З гугенотів, котрі у ході військових дій боролися проти католиків, організовувалися цілі військові підрозділи, які вправно захищали кордони Англії, Німеччини, Голландії, а також брали участь в боротьбі за незалежність Америки. Предки головного героя були саме гугенотами, волелюбною родиною, котра змушена була під тиском тогочасної влади переселитися до Америки. Вони заснували французькі поселення у Нью-Йорку, Вірджинії, Північній та південній Кароліні.

Саме із такої родини походив і головний герой, котрий втративши багатство, змушений був переселитися на острів, що викликало гнівний осуд та зневагу суспільства. У такому ставленні криється суто американське бачення людини, що не вмє втримати капітал та збагатитися. Наратор підкреслює, що багатство надзвичайно важливе для суспільства, тому ідея збагачення повністю захопила героя, стає його нав'язливою ідеєю.

Тому не випадково просторовим символом новели є золотий жук, якого Легран знаходить при загадкових обставинах. Наратор дивним чином описує жука. За описом це рідкісний екземпляр місцевої екзотичної фауни, однак герой впевнений, що цей жук золотий. Не випадковими є слова слуги героя, Джупітера, котрий переконаний у тому, що господаря цей жук вкусив. Це стає своєрідною інтерпретацією історичного хронотопу, оскільки кожен із членів суспільства мріяв збагатитися, що стає маркером американської дійсності кінця ХІХ- початку ХХ століття. Слуга Леграна не хоче брати до рук золотого жука, він упевнений у тому, що може підхопити хворобу, котра приведе до зчерствіння душі.

Цікавим видається епіграф до оповідання невідомого автора «What ho! what ho! this fellow is dancing mad! He hath been bitten by the Tarantula. All in the Wrong» [6, с. 214], який виконує прогностичну функцію. Епіграф у творчості Е. По «задає стилістичну тональність твору, оголюючи його смислово доміную, налаштуваючи на певне сприйняття тексту» [2, с. 69]. У контексті даної новели золотий жук стає тим символом, що згубно впливає на головного героя. Інтелектуальний штурм героя має романтичний характер: це пригодницька оповідь, можливість домислити неказане, розгадати загадку, навіть якщо вона є недостовірною. Розмаїття варіантів взаємодії автора та реципієнта у цьому випадку породжує багатшаровість тексту та амбівалентність героя.

Дивний жук самому Леграну нагадав про втрачене багатство та здався тим символом-тотемом, який допоможе йому знову розбагатіти: «This bug is to make my fortune <...> to reinstate me in my family possessions. Is it any wonder, then, that I prize it? Since Fortune has thought fit to bestow it upon me, I have only to use it properly and I shall arrive at the gold of which it is the index» [6, с. 216]. Такий мотив віднайдення багатства є характерним для американського суспільства та культури загалом, коли протагоніст все ж втілює свою мрію. У новелі Е. По після серії захопливих епізодів, ге-

рой отримує дорогоцінну винагороду, і виконуючи функцію наратора, перелічує отримані скарби, вказуючи їхню вартість. «In coin there was rather more than four hundred and fifty thousand dollars – estimating the value of the pieces, as accurately as we could, by the tables of the period. There was not a particle of silver. All was gold of antique date and of great variety – French, Spanish, and German money, with a few English guineas, and some counters, of which we had never seen specimens before» [6, с. 219]. Такий фінал оповіді є цілком у дусі романтичної традиції ХІХ століття: герой, пройшовши певні випробування, був винагороджений і отримав омріяне багатство.

Сам же герой новели, Вільям Легран, є типовим представником романтичної доби, що окреслюється історичним хронотопом і накладає відбиток на його характер. Герой схильний до усамітнення, він ховається від світу у старій хатині, спілкуючись із випадковими знайомими та слугою Джупітером. «Legrand was well educated, with unusual powers of mind, but infected with misanthropy, and subject to perverse moods of alternate enthusiasm and melancholy. He had with him many books, but rarely employed them. His chief amusements were gunning and fishing, or sauntering along the beach and through the myrtles, in quest of shells or entomological specimens; his collection of the latter might have been envied by a Swammerdam» [6, с. 217]. Персонаж портретується таким собі таємничим романтичним героєм, інтелектуалом та меланхоліком. Легран, як і будь який романтичний герой, психічно нестійкий, схильний до душевного томління, як і багато інших у Е. По. Він є романтиком, однак його аналітичний склад розуму призводить до практичної діяльності, яка виражається в логіці мислення – в здатності зіставляти факти і підтверджувати практикою висунуті гіпотези. Гіпотеза Леграна побудована на реалізації прийому поєднання надзвичайної фантазії і математичної точності мислення. Вільям Легран, якого оповідач із самого початку новели характеризує як натуру «не від світу цього», котра страждає «від хворобливого стану розуму» та впадає «поперемінно то в захоплення, то у смуток». Надалі він неодноразово повторює, що його друг близький до божевілля, що розум у нього надломлений, оскільки йому здається, що у його вчинках і діях немає логіки. Це є стильовою особливістю художньої прози Е. По, оскільки логіка, яку не розуміє наратор, стає основою мислення божевільного, на думку оповідача, героя.

Легран наділений бездоганною логікою мислення, раціоналізмом, математичним складом розуму, але водночас і бездоганними філологічними здібностями, що дозволили йому розшифрувати криптограму. Герой володіє не тільки логічним, але і образним мисленням, яке допомогло йому знайти місце розташування «чортового сідала», про яке йдеться в піратській записці: «But, on the next day, getting up very early, I contrived to give him the slip, and went into the hills in search of the tree. After much toil I found it. When I came home at night my valet proposed to give me a flogging. With the rest of the adventure I believe you are as well acquainted as myself» [6, с. 220]. Так поступово, крок за кроком, для романтичного героя Едгара

По відкривається таємниця піратської криптограми, закодованої у пергаменті.

В історичний часопростір органічно влітається ірреальний, містичний хронотоп, який відтворює історію знаходження піратського скарбу, що був захований у давні часи. Сам образ жука овіяний містиком, оскільки саме після того, коли Джупітер загорнув жука в пергамент, герой розкодує складну криптограму. Череп на пергаменті підказав Леграну те, що це карта, яка вкаже на місцезнаходження скарбу. Під впливом тепла пергамент «заговорив»: на ньому позначилися печатка-череп, шифр і підпис пірата Кіда. Розповідь Е. По починається з таємниці, яка розкривається лише у фіналі оповіді. Роздуми Леграна є дещо ірраціональними, іноді перебільшеними, але логічно обґрунтованими, тому й не викликають сумнівів. Із детективним жанром оповідь пов'язує лише символічний образ, однак далі детективний чинник переходить у психологічний, який підсилюється ближче до фіналу і буде скеровувати вчинки головного героя.

На фоні історичного та реального хронотопу у домінуючу позицію виходить особистісний хронотоп, який констатує екзистенцію особистості. Легран намагається протягом всієї оповіді вирішити «логічне» завдання, причому настільки детально, що, якщо у реципієнта і були певні запитання відпочатку, після ґрунтовних обчислень сумнівів не виникає. Розрахунки констатуються наратором досить точно, пошуки скарбу деталізуються. Наводячи математично точні розрахунки, що супроводжуються лінгвістичними роздумами, сюжетна оповідь заміщується психологічною, презентуючи передусім не реальне життя героя, а роботу його думки, що і приводить сюжет до логічного завершення.

У історичний часопростір органічно вписується соціально-побутовий хронотоп, який має узагальнюючий характер. Герой не обтяжений соціально-побутовими умовами, вони не стають стильовою константою цієї новели. Однак автор-наратором детально вимальовується острів, на якому герой поселився. Із самого початку пейзажні замальовки налаштовують читача на певну таємницю, диво, що може трапитися у житті героя: «This Island is a very singular one. It consists of little else than the sea sand, and is about three miles long. Its breadth at no point exceeds a quarter of a mile. It is separated from the main land by a scarcely perceptible creek, oozing its way through a wilderness of reeds and slime, a favorite resort of the marsh-hen» [6, с. 214].

Автор деталізує флору і фауну острова, яка є досить малочисельною. «The vegetation, as might be supposed, is scant, or at least dwarfish. No trees of any magnitude are to be seen. Near the western extremity, where Fort Moultrie stands, and where are some miserable frame buildings, tenanted, during summer, by the fugitives from Charleston dust and fever, may be found, indeed, the bristly palmetto; but the whole island, with the exception of this western point, and a line of hard, white beach on the seacoast, is covered with a dense undergrowth of the sweet myrtle» [6, с. 214]. Автор змальовує таке-собі таємниче місце, де має статися щось особливе, таємниче, що цілком відповідає романтичній традиції того часу.

Пейзажні замальовки у просторовому континуумі впливають на характер оповіді та несуть певний підтекстовий сенс. Енциклопедичні описи острова (констатація розміру, рельєфу, клімату), де самотньо мешкає Легран, налаштовують читача на романтичний лад та виконують прогностичну функцію. «It consists of little else than the sea sand, and is about three miles long. Its breadth at no point exceeds a quarter of a mile. It is separated from the main land by a scarcely perceptible creek, oozing its way through a wilderness of reeds and slime, a favorite resort of the marsh-hen. The vegetation, as might be supposed, is scant, or at least dwarfish» [6, с. 214]. У похмурий краєвид острова наратор нарочито додає колористики, описуючи один із просторових символів – тюльпанове дерево, яке стає тим місцем, де заховано скарб. «...Jupiter, by direction of his master, proceeded to clear for us a path to the foot of an enormously tall tulip-tree, which stood, with some eight or ten oaks, upon the level, and far surpassed them all, and all other trees which I had then ever seen, in the beauty of its foliage and form, in the wide spread of its branches, and in the general majesty of its appearance» [6, с. 219].

Образ прекрасного дерева, що височіє серед дубів, є символічним, оскільки саме під ним Легран знайшов свій скарб і подальші події певним чином пов'язані саме із цим топосом. Цей образ співвідноситься із архетипом Світового дерева, Вічного Дерева Життя, що є уособленням єдності усього світу, своєрідною моделлю Всесвіту, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце. Не випадково тюльпанове дерево височіє серед дубової галявини, оскільки й дуб у багатьох культурах є архетипом тривалості життя, його вселенської вічності. Світове дерево стає тим місцем, де розмиваються межі часу і простору, життя і смерті. Цей локус стає містком між світами, місцем, де взаємопоеднується час і простір. Тюльпанове дерево представляє своєрідну модель дерева світу, а Легран стає героєм, що зміг відкрити таємницю буття, а у реальному просторі відшукати славнозвісний скарб.

Мотив таємниці, що є стильовою особливістю творчості Е. По, в новелі «Золотий жук» є домінуючим і проглядається на кількох рівнях: на авантюроному, оскільки оповідь перш за все переповідає про пошук скарбів; на детективному рівні, оскільки наратор ґрунтовно осмислює, залучаючи інтелектуальний контент, шляхи, що приводять до скарбів; та філософському, оскільки поряд із суто пошуковою роботою, наратор осмислює цінність людського життя, проблеми життя і смерті тощо. Не випадковими є роздуми героя у фіналі оповіді щодо того, чиї останки знаходяться в могилі поряд із скарбом. «It is clear that Kidd – if Kidd indeed secreted this treasure, which I doubt not – it is clear that he must have had assistance in the labor. But, the worst of this labor concluded, he may have thought it expedient to remove all participants in his secret. Perhaps a couple of blows with a mattock were sufficient, while his coadjutors were busy in the pit; perhaps it required a dozen – who shall tell?» [6, с. 222]. Е. По залишає у новелі відкритий фінал, ставлячи екзистенційне запитання, однак відповіді на нього не дає, що актуалізує особистісний хронотоп.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи. Таким чином, творчість відомого американського письменника XIX століття досить цікава та багатогранна. Він був майстром короткого оповідання, зачинателем детективного жанру, тонким поетом-ліриком. У жанрі короткої новели він уславився своїми «логічними новелами», жанровими особливостями яких є довгий опис дедукції героя, тонкий ґрунтовний аналіз, узагальнені логічні, математично точні міркування. Однією із значних особливостей «логічних» новел є особистість, що веде розслідування. У новелі «Золотий жук», одному із перших творів такого штибу, центральним героєм є Вільям Легран, романтичний герой, портретизований у межах традиції того часу. Константним у новелі є реальний, історичний хронотоп, оскільки

місце і час реально виписані, автор неодноразово акцентує увагу на просторових топосах. Герой, через ракурс бачення наратора, детально портретується, причому психологія героя ближче до фіналу підсилюється, укрупнюючись до особистісного хронотопу. Для новели характерний ірреальний, містичний хронотоп, який передається через містичні предмети, які виконують роль символів (сам золотий жук, пергамент Кіда, тюльпанове дерево, предмети, за допомогою яких Легран знаходить скарб тощо). Постаць головного героя наділена реально-ірреальними рисами, що накладає відбиток на рецепцію його екзистенції і виводить особистісний хронотоп у домінуючу позицію. Розмаїття варіантів взаємодії автора та реципієнта в новелі породжує багатозначність тексту та амбівалентність героя.

Список літератури:

1. Йогансен М. Едгар По. Вибрані твори: Вступна стаття. Харків : ДВУ, 1928. 265 с.
2. Ковалева О.В. Зарубежная литература XIX века. Романтизм. Москва : Издательство Оникс, 2005. 272 с.
3. Кушнірова Т.В. Наративні стратегії у романних формах кінця XX – початку XXI століття : монографія. Полтава : Видавництво «Сімон», 2018. 124 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 528 с.
5. Хьютон С.М. Обзор истории Церкви [пер. с англ. А. Гейченко]. Одесса : Христианское просвещение, 2009. 143 с.
6. Poe E. Selected Stories. California : Oxford University Press, 2008. 368 p.